

8. Національна програма «Діти України»: затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 р., № 63/96.
9. Карпо-процесуальний кодекс України (із змінами і доп. за станом на 1 січня 2006 року). — Х.: Одіссей, 2006.
10. Цимбал Е. І. Експертна оцінка відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом (методичні рекомендації, частина 1) // Пезалєський психіатричний журнал. — 2003. — № 4. — С. 12.
11. Кочєпов М. М. Теоретичні основи судово-психологічної експертизи: авторєф. дис. ... д-ра психол. наук. — М., 1991. — С. 34.

Анотація

У статті розглядаються питання, що стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю, не пов'язаною з психічними захворюваннями. На основі вивченого матеріалу робиться висновок про необхідність закріплення поняття вікової осудності у кримінальному праві України.

Ключові слова: неповнолітній, суб'єкт злочину.

Summary

Criminal responsibility of the minors is the subject of this issue. On the basis of ukrainian criminal doctrine and legislation analysis the author proposes to include characteristics of age recklessness into legal practice

Keywords: minor, subject of crime.

УДК 343.224.1(477)

Є. М. Вєчерова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Останніми роками в Україні спостерігається деградація чималої частини підростаючого покоління, яке, ще не почавши жити, вже позбавило себе перспективи знайти гідне місце в суспільстві.

За даними офіційної статистики МВС України, у 2007 році неповнолітніми або за їх участю вчинено 18 755 злочинів, що на 4,5 % менше ніж у 2006 році, і становить 6,9 % від всієї зарєєстрованої в країні злочинності [1].

Однак офіційно зарєєстрована злочинність значно спотворює уявлення про реальний стан злочинності серед неповнолітніх.

По-перше, починаючи з 2005 року в результаті зміни принципів формування кримінальної статистики за корисливі злочини величезна кількість суспільно-небезпечних діянь неповнолітніх, які раніше вважалися злочинними, перейшли в розряд адміністративних правопорушень. За словами заступника начальника Головного управління Генеральної прокуратури України Віктора Лобача, з 2005 року майже у п'ять разів збільшилася кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності за дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КпАП) [2, 14]. І це при тому, що вік, по досягненні якого є

можливим настання адміністративної відповідальності, становить 16 років (ст. 12 КпАП).

По-друге, відображенню реального стану злочинності неповнолітніх заважає її підвищена латентність, обумовлена тим, що значна частина злочинів неповнолітніх розглядається оточуючими як прояв вікової незрілості, пустоців і тому залишається без належної уваги.

Крім того, в Україні спостерігаються негативні зміни і в самій структурі злочинності неповнолітніх: збільшується питома вага тяжких та особливо тяжких злочинів корисливо-насильницької спрямованості (грабежів, розбоїв, вимагань), злочинність неповнолітніх стає все більше «дитячою».

Детермінантами підліткової злочинності є не тільки несприятливі соціальні умови життя, а й фізіологічні та психоемоційні особливості неповнолітніх.

Як відомо, юнацький вік в буквальному розумінні слова є «третім світом», що існує між дитинством та дорослістю. Він характеризується емоційною нестабільністю, імпульсивністю поведінки та глибокими, якісними змінами всього процесу психічного розвитку організму, які в психологічній літературі іменуються «кризою перехідного віку» [3, 70]. І від того, наскільки безконфліктно підліток перенесе цей складний період, залежить все його подальше життя.

Сучасний кримінологічний портрет неповнолітніх злочинців в Україні виглядає таким чином. У більшості випадків це педагогічно занедбані юнаки, які відзначаються стійкою антисоціальною спрямованістю, мають низький освітній рівень і є вихідцями з неблагополучних сімей або й зовсім не мають батьків [4, 43].

Так, у провадженні Приморського районного суду м. Одеси знаходиться кримінальна справа 17-річного О., який обвинувачується у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185, ч. 2 ст. 186 КК України. При розслідуванні кримінальної справи було встановлено, що О. навчається в ПТУ, в навчальному колективі повагою не користується, часто вступає в різні сутички з однокурсниками, має дуже низький освітній рівень: не вміє писати і ледве читає, батьків та родичів в нього не має.

Вночі неповнолітній О., зірвавши навісний замок, пробрався в приміщення магазину та викрав з нього 23 пачки сигарет, 40 плиток шоколаду та гроші на суму 58,64 грн. Через два тижні О. здійснив аналогічну крадіжку зі шкільного кіоску, звідки викрав 25 цукерок «чупа-чупс», 24 льодяники, 65 шоколадних батончиків, 22 зошити, 12 авторучок, 5 пасти для авторучок. Згодом О. вчинив ще 3 крадіжки з магазинів, в тому числі одну за попередньою змовою з іншими неповнолітніми. Також О., перебуваючи у парку з друзями, пограбував перехожу дівчину, у якої вирвав з рук сумочку з мобільним телефоном, косметикою та кишеньковими грошима. Зараз О. загрожує до 6 років позбавлення волі [5].

Характерною рисою української моделі запобігання злочинності неповнолітніх є те, що основний тягар профілактичної роботи, відповідальність за неї покладаються на владні структури держави, а кримінально-правовий вплив продовжує займати чільне місце серед спеціально-кримінологічних заходів стримання делінквентності даної категорії осіб.

Саме тому, з огляду на незадовільний стан підліткової злочинності, видається доцільним проаналізувати заходи кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватися до неповнолітніх в Україні, на предмет їх ефективності.

Суттєвий внесок у розробку даної проблематики внесли такі вчені, як В. М. Бурдін, О. Ф. Ковітіді, Г. М. Міньковський, Н. А. Орловська, О. О. Ямкова та інші, проте дослідники зосереджувалися здебільшого на проблемах ефективності окремих заходів кримінально-правового впливу. Комплексного ж аналізу кримінально-правового впливу на неповнолітніх не проводилося.

Кримінально-правовий вплив — це різновид правового впливу на суспільні відносини, який являє собою взятий у єдності та багатоманітті весь процес впливу кримінального права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей.

Найголовніша ознака кримінально-правового впливу полягає у тому, що його юридичним підґрунтям є кримінальний закон.

При доборі тих чи інших заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх першочергове значення має їх ефективність.

Під «ефективністю» розуміється дієвість, результативність, досягнення поставлених цілей. Такою є суть цього поняття і в юридичному розумінні. Так, ефективність права — це співвідношення між результатами дії правових норм та тими соціальними цілями, для досягнення яких вони були прийняті [6, 279].

З урахуванням зазначеного, під ефективністю засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх слід розуміти їх здатність реально забезпечувати досягнення тих цілей та завдань, які перед ними стоять.

Як видається, основною ціллю кримінально-правового впливу в цілому є стримання злочинності.

Найбільш багатоплановим та узагальнюючим міжнародним документом, що стосується відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, «Пекінськими правилами», передбачені певні особливості цілей кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Згідно з правилом 5, дві найважливіші цілі правосуддя стосовно неповнолітніх полягають, в першу чергу, в забезпеченні благополуччя неповнолітнього та забезпеченні того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди відповідні як особливостям його особистості, так і обставинам правопорушення [7].

Аналіз чинного кримінального законодавства України (зокрема, розділу XV КК) свідчить про те, що цілі кримінально-правового впливу на неповнолітніх не враховують суб'єктну специфіку даного виду злочинності, а такою категорією, як «благополуччя» юного правопорушника, наш закон взагалі не оперує.

Крім того, вітчизняний законодавець як обов'язкову ціль покарання, яке є одним із заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх, передбачає кару (ч. 2 ст. 50 КК)

Слід зазначити, що від такого підходу до постановки цілей кримінально-правового впливу вже давно відмовилися не тільки держави Західної Європи, а й ряд країн пострадянського простору (зокрема, Республіка Білорусь та Російська Федерація).

Так, КК Республіки Білорусь хоча й не виділяє окремо цілей покарання, як

загальні цілі кримінальної відповідальності передбачає: 1) виправлення особи, яка вчинила злочин; 2) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами; 3) відновлення соціальної справедливості (ст. 44 КК) [8].

Згідно з КК Російської Федерації (ч. 2 ст. 43), покарання застосовується в цілях відновлення соціальної справедливості, а також в цілях виправлення засудженого і запобігання вчиненню нових злочинів [9, 115].

Таким чином, цілі кримінально-правового впливу на неповнолітніх в Україні не тільки не відповідають міжнародним стандартам у галузі ювенальної юстиції, а й є дещо антигуманними в порівнянні з аналогічними цілями в країнах пострадянського простору.

Основоположними заходами досягнення цілей кримінально-правового впливу є невідворотна реакція держави на кожен акт вчинення злочину та розумна суворість заходів впливу.

Презумпція невідворотності допомагає подолати відчуття вседозволеності та безконтрольності у неповнолітніх, знижує рівень латентності злочинних проявів.

Що стосується суворості, то кримінально-правовий вплив на неповнолітніх повинен мати певну специфіку, порівняно з аналогічним впливом на дорослих. Як зазначається в п.5 Ер-Рядських керівних принципів, слід уникати криміналізації та покарання дитини за поведінку, що не спричиняє серйозної шкоди розвитку самої дитини чи шкоди іншим, оскільки вчинки молодих людей або поведінка, яка не відповідає загальним соціальним нормам та принципам, в більшості випадків пов'язана з процесом дорослішання та росту і що, як правило, по мірі дорослішання поведінка більшості індивідів самовільно зміниться [10].

Попри всі рекомендації міжнародно-правових стандартів про те, що ізоляція від суспільства стосовно неповнолітніх має розглядатися не тільки як крайня, але і як виняткова міра, кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні продовжує характеризуватися надмірною репресивністю, а система покарань не завжди дозволяє обрати покарання, не пов'язане з ізоляцією. Більш того, до осіб, що не досягли 16 років, незважаючи на існування різних видів покарань, фактично можливе застосування тільки позбавлення волі на певний строк.

Слід наголосити, що відмінні риси сучасної злочинності підлітків в Україні, про які йшлося вище, з формальних підстав майже не дозволяють використовувати превентивний потенціал заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з покаранням (зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання), які допомагають досягти цілей кримінально-правового впливу без застосування покарання, уникаючи соціальне відчуження й стигматизацію неповнолітніх.

Як слушно зазначає з цього приводу В. М. Бурдін, «...створена парадоксальна ситуація: загально визнаним є те, що чим молодший злочинець, тим більше є можливостей для його виправлення, але менше засобів передбачено законом для такого виправлення» [11, 69].

Неефективність існуючого кримінально-правового впливу та нагальна потреба в модернізації заходів його здійснення визнаються сьогодні і на державному рівні.

При Міністерстві юстиції України у 2005 році створено міжвідомчу робочу групу з питань впровадження програм відновного правосуддя до системи кримінальної юстиції України, яка розробила проект закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)». В проекті пропонується поширити положення ст. ст. 45, 46 КК України і на необережні злочини середньої тяжкості [12].

Незважаючи на всю позитивність цього законопроекту, він не передбачає жодних особливостей звільнення від кримінальної відповідальності саме неповнолітніх.

На підставі викладеного, можна сформулювати такі висновки:

1. Оскільки особа неповнолітнього відрізняється від дорослого якісними показниками, що обумовлено фізіологічними та психоемоційними особливостями підліткового віку, то й кримінально-правовий вплив на неповнолітніх повинен не тільки кількісно, а й якісно відрізнятися від аналогічного впливу на дорослих. Саме тому в Україні потрібно змінити існуючу концептуальну основу ставлення до неповнолітніх злочинців з суто каральної на відновну, реституційну та реінтегративну.

2. Для забезпечення концептуальних перетворень було б доцільно як першочергову ціль кримінально-правового впливу на неповнолітніх включити до КК України таку ціль, як сприяння благополуччю неповнолітніх, а кару замінити на відновлення соціальної справедливості.

3. Підвищення ефективності кримінально-правового впливу на неповнолітніх є можливим завдяки розширенню сфери застосування заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з покаранням. Тому більше уваги слід приділяти технологіям відновного правосуддя, які орієнтовані на підтримку та першочергове задоволення потреб потерпілого, усвідомлення та виправлення правопорушником скоєного, його реінтеграцію у суспільство та залучення громадськості до розв'язання кримінальних ситуацій.

Література

1. Дані офіційної статистики МВС України за 2007 рік // <http://www.mvs.gov.ua>.
2. Лобач В. Ювенальна юстиція як сфера застосування програм відновного правосуддя // Роль центрів відновного правосуддя в системі ювенальної юстиції : матеріали міжпар. конф. Київ, 19–20 квітня 2007 р. — К., 2007. — С. 14.
3. Заброцький М. М. Вікова психологія : навч. посіб. — К. : МАУП, 1998. — 92 с.
4. Голіца В. В., Головкіп Б. М. Особистість неповнолітнього злочинця : сучасний кримінологічний портрет (на матеріалах м. Харкова) // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2006. — № 1. — С. 42–53.
5. Кримінальна справа Приморського районного суду м. Одеси № 1-144/07.
6. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособие. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2002. — 300 с.
7. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх від 29 листопада 1985 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
8. Уголовный кодекс Республики Беларусь // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 1999. — № 76, 2/50.

Анотація

У статті робиться наголос на необхідності зміцити існуючу концептуальну основу ставлення до неповнолітніх злочинців з суто каральної на відпову, реституційну та реінтегративну.

Ключові слова: відповний, реституційний, інтегративний, підліток.

Summary

The concept of restorative and reintegrative justice for juveniles is the subject of this article. Author stresses that ideas of retribution, reconciliation and compensation should be the main concepts in juvenile crime prevention ideology.

Keywords: retribution, reconciliation, compensation, juvenile.

УДК 343.915

В. М. Мельничок

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
КРИМІНОГЕННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Процес формування неповнолітніх як об'єктів суспільних відносин і до становлення їх як суб'єктів таких відносин є складним та багатограним. У результаті цього процесу людина набуває самосвідомості, формується як соціально орієнтований член суспільства. Соціалізація в свою чергу відбувається під впливом різноманітних факторів соціального середовища відповідно до функціонування певних соціально-психологічних механізмів засвоєння інформації. Критерієм соціалізації є вік, а вік за своєю суттю є поняттям суспільно-історичним.

Оскільки процес формування особи з самого початку є соціальним, зрозуміло, що він залежить від бажання та можливостей суспільства створити цього суб'єкта.

Для того щоб певною мірою контролювати, а також впливати на процес формування особи, необхідно чітко уявити собі основні інститути соціалізації, їх можливості та тенденції розвитку за сучасних умов.

Дослідженням вказаної проблеми займалися вчені юристи та психологи. Серед них такі провідні фахівці, як С. А. Тарарухін, С. Л. Рубінштейн, В. И. Ковальов, А. Н. Леонт'єв, К. Е. Ігошев, В. І. Кудрявцев, І. Г. Філановський, С. В. Гончаренко, Т. М. Арсенюк.

За останні роки відбулися суттєві зміни в психофізичному та соціальному розвитку неповнолітніх, що в свою чергу вплинуло на мотивацію їх поведінки, в тому числі і злочинної. Якщо в минулому столітті злочини проти власності вчинялися, в домінуючій більшості випадків, з мотивів солідарності з друзями, бажанням самоствердження, то на сьогодні домінуючою є корислива мотивація.

Для насильницької злочинності неповнолітніх останнім часом характерними є елементи жорстокості, знущання над жертвою, використання вогнепальної та холодної зброї, психотропних та сильно діючих речовин.